

Nizami Məmmədov
Tağısoy
filologiya elmləri doktoru,
professor

ki, hələ uzun zaman kəsiyində diskussiyalar mövzusu olaraq qalacaqdır. Şairin poetik sistemində müxtəlif mənə yükü daşıyan misralar daha çox diqqət mərkəzinə düşür. Qeyd etdiklərimizi şairin

şairin poetik dilində ahəng, səslər və obrazlar o qədər dürüst, zərif və billurdur ki, onların hamısı Ələkbərsayağı metaforaların köməyi ilə uğurla yaradılır. Onun poeziyasında mətndə mürəkkəblik yaradan element kimi fəlsəfi yanaşma və interpretasiyaları da qeyd etmək zəruridir. Şairin əsərlərində novatorcasına yaradılan səslərin həm də əsərin kompozisiya-struktur özəlliyinə təsir etdi-

sahibləri öz yaradıcılıq praktikası-böyü çeşidli bir-iki ifadələr işləməklə ədəbiyyatın yaddaşına həkk olunurlar. Amma Ələkbər Salahzadənin istər şeir və poemalarında, istərsə də tərcümə məhsullarında belə uğurlu tapıntılar bir deyil, beş deyil, yetərincədir.

Ələkbərin əsərlərində yer almış söz yaradıcılığı, ifadənin deyim təzi sırf özəldir, fərddir. Biz

vahidlər bir neçə hecadan ibarət olur. Adətən onlardan biri əsas vurğudur. Salahzadə şeirlərinin ümumi kompozisiyası və məzmunu sanki Azərbaycan xalqının elə bir söz incisidir ki, burada şairin dil palitrası başlıca rol oynayır. Məlumdur ki, onun Füzuli, Vaqif, S.Vurğun, Müşfiq, R.Rza, Ə.Kərim və b. bu kimi söz nəhəngləri bəndin qafiyə və ritmindən istifadə etməklə adi sözü sehirli sözə,

Ələkbər Salahzadənin poetik arsenalında söz yaradıcılığı problemi

Ələkbər poetik kamilliyə lap elə ilk yaradıcılıq örnəklərindən başlayaraq imza atmışdır. Şairin XX əsrin 1950 – 1960-cı illərinə aid “Quzu” (1959), “Gecə” (1960), “Okeanlar, dənizlər...” (1960), “Aradan bir çay keçir” (1961), “Qış naxışları” (1961), “Böyüyürük, böyüyürük...” (1961), “Avarqollular” (1962), “Axşam” (1962), “Nağıl” (1962), “Yağış lövhəsi” (1963), “Mötərizə nağılı” (1964), “Royal” (1965), “Vaxt keçir” (1965), “Fevral-1966” (poema-1966) və s. kimi nümunələrdə biz belə münasibətin yetərincə şahidi oluruq. Ələkbər ilk baxışda təsvir yaratmağa poetik zənginlik nümayiş etdirməyə istiqamətli olmayan mövzulara elə həyat verir ki, oxucu bu nümunələri mütaliə edəndə sözün sehir qarşısında donub qalır.

Çünki Ələkbərin növbəti misrasında oxucunun birinci misradan sonra gözlədiyi fikir, ifadə və təsvir heç bir halda onun gözü önündə, yaxud təfəkküründə tumurcuqlamır. Görün 1959-cu ildə hələ 18 yaşı olanda gənc vunderkind “Quzu” şeirində necə poetik tryuklar edir:

**Quzu, papaqlıq quzu,
Kəsildir körpə-körpə.
Baxdım qanlı əllərə -
tükrləri ürpə - ürpə.**

**O tərəfdə anası.
mələdi yazıq-yazıq
Tərpanmədi kəsənini
bir tükü də azacıq.**

**...Ölümünlə ananı
yandırıb-yaxdın, quzum,
Eybi yox,
o yazığa
düşünən insanların
başından baxdın, quzum.**

Görürsünüzmü, Ələkbər əvvəl yazıq quzunu, sonra isə quzunun kəsildiyi zamanı və sonrasını insanların tükünün tərpanmədiyini necə gizli sarkazmla təsvir edir. Əslində bu tipli poetik yeniliklər şairlikdə illərlə yol gələn, dünyada baş verən hadisələri, olayları belə hədəfə dəyən ifadələrlə təsvir edə biləcək sənətkarların işidir. Lakin Ələkbər hələ lap gəncliyindən belə üstün məharət daşıyıcısı idi.

Ə.Salahzadənin şeirində misralarda təkrarlanan formalar işti-
rak edir. O, sanki bu tipli poetik priyomlardan istifadə etməklə öz təfəkkürünün və bədii gücünün qeyri-adiliyini nümayiş etdirirdi. Yeri gəlmişkən bildirik ki, belə poetik tryuklardan A.Blok, V.Mayakovski, A.Belı və V.Xlebnikov da vaxtilə çox istifadə etmişdilər. Ələkbər də onlarsayağı öz xüsusi üslubunu yaradıb şeirin ritminə özünəxas naxış və ilmlər vurub, qeyri-ənənəvi qafiyələnmə yaratmaqla yeni sözlərin ortaya çıxmasına vəsiqə verirdi. Bu baxımdan Ələkbərin poeziyası, hesab edirik

“Qar” şeirinin kompozisiya – məzmun kontekstində incələməyə çalışaq:

**“Qar-qar”
qarıqdadı, qara qarğalar!
Yağdı, yağdı,
yağdı qar.
Yonqar – yonqar
Ley, leyləkdən lələk-lələk,
bir soyuqdan yadıqar
yağdı qar, yağdı qar.
Ovxalandı ağ bulud
piltə-piltə yağdı qar.
...ağardı gün, ağardı,
qalaylandı axşam da,
gecəyə ələndi qar.
...Qalaylandı gün,
bəyaz qar altında qaldı paxırlar...**

Baxın, şairin poetik leksikası, həmin leksik örnəklərin semantik tutumu “qarın yonqar-yonqar yağma”sı, “ley, leyləkdən lələk-lələk... yadıqar”, “ağ buludun oxvarlanması”, “qarın piltə-piltə yağması”, “axşamın və gecənin qalaylanması” oxucuda necə qeyri-adi asosiativ duyğular yaradır və onun düşüncəsində sözlərin yeni mənalar yaradılır. Şairin lirikasında səs təqlidi kimi poetik priyomdan da ustalıqla istifadə edilir və bu tipli şeirlərdəki sözlərin leksik mənasında daha çox onların bir-biri ilə sənətkarın qələmi altında necə ülfətə, ünsiyyətə girməsi də diqqəti məşğul edir. Eyni zamanda şair qarışıq leksik üslubdan da ustalıqla yararlanır. Elə buradaca şairin daha çox istifadə etdiyi üslubi priyom və fiqurların söz seçiminə inversiya olaraq xidmət etdiyini də görürük. Ələkbərin poeziyasının qeyri-adi obrazlarında çoxsaylı ədəbi priyomlardan da yararlanılır. Onların sırasında alliterasiya (bir-biri ilə yanaşı və əsasən bir-birinə yaxın, yaxud qonşu misrada sözün əvvəllərində gələn samit səslərin təkrarlanması), assonans – bir-biri ilə yanaşı dayanan, yaxud qarışıq misralarda olan sait səslərin təkrarı), uyğun səsləmiş (bu, Ələkbərin şeirlərində daha tez-tez rast gəlinən priyomdur), kakofoniya (bir-birini rədd edən, xoşa gəlməyən qarışıq səslər), səs təqlidi (təsvir olunmuş vizual obrazın səs effektini yaratmağa xidmət edən priyom), alleqoriya (mürəccəd anlayışları konkret obrazın köməyi ilə təsvir etməyə imkan verən priyom), personifikasiya (fərdi insan xarakteristikasının insan formasında qeyri-insani mücərrəd keyfiyyətlərlə təsviri), oksümoron (iki bir-birinə zidd sözlərin bir-biri ilə uzlaşdırılması və s.) və i.ə. şəklində ortada durduğunu söyləyə bilərik.

Eyni zamanda Ələkbərin poeziyasında başqa bir cəhəti də fərqləndirməyə ehtiyac duyulur. Bunlardan biri faktiki süjet, digəri emosional süjetdir. Ələkbər də emosional süjet faktikdən daha aktual mövqedə dayanır. Odur ki,

yini də nəzərdən qaçırmmaq olmaz. O, mətnin oxunaqlığına, özünəxas musiqililik yaratmasına və eyni zamanda, həm də metrikaya xüsusi diqqət yetirdiyini də unutmamalıyıq. Yəne də 1959-cü ildə qələmə aldığı “Aradan bir çay keçir” şeirinin mətni əsasında dediklərimizi incələyək:

**Dağlar durub üz-üzə,
günəy quzeyə baxır,
quzu quzuya baxır.
İki çoban diz-dizə
çörək kəsir, çay içir.
Aradan bir çay keçir.**

**O taydakı palıdın
bu tayda da kökü var.
Bir əsrin hicranından
çiyində qəm yükü var.
Gümüşü sularıyla
torpağın yarasını
sarayıb təniz kimi
aradan bir çay keçir.
Yarıdan bir çay keçir!..**

Bu söz və ifadələrdə müəllifin təsvirini verdiyi reallığın maraqlı mənzərəsi yaradılmışdır. Sözlər Ələkbərin müəllif qavrayışının aynası kimi bərq vurur, hər yana işıq salır. Eyni zamanda görürük ki, şairin burada metaforik duyum stixiyası son dərəcə nəhayətsizdir. O, sözlərdən oxucu emosionallığını gücləndirən və ona kömək edən emosional obrazlar yaradır.

Adətən şairlər, bədii təfəkkür

şairin bütün yaradıcılıq məhsullarına nəzər saldıqca onun poeziyasının əsas mətninin daha geniş formatda köməkçi ifadə və mətnlərin yardımı ilə kommunikativ heterogen vahid yaratdığını görürük. Buna görə də onu metamətn kimi səciyyələndirə bilərik. Eyni zamanda metamətnin komponentləri arasında intermətn münasibətləri, hər şeydən öncə, onların tematik baxımdan vahidlik təşkil etməsini yaqınlaşdırırık.

Metamətnə gəldikdə isə deməliyə ki, onun mətn mərkəzi və leksikoqrafik aspektləri vardır. Çünki hər hansı mətn tam açıqlıq təhlil edildiyi zaman o metamətn potensialına malik olar və o modus kateqoriyası olaraq nitq refleksiyasını ifadə edir.

Ələkbər Salahzadənin istər orijinal yaradıcılığında, istərsə də tərcümələrində şeirin taktı (vəzni) yetərincə aydın və diqqəti cəlb edəndir. Yaxud şeir ölçüsü əsərlərində səthi baxışda fərqli sətir-
lərdə dayansa da, onların ritmi kifayətqədər parlaqdır. Ələkbərin şeirlərinin (eləcə də tərcümələrinin) əksəriyyətinin nüvəsində onun şeirdə yaradıcılıq fikirlərinin əks olunması tələbi dayanır ki, bunun da şairin özünün fərdi intellektual imkanları ilə bağlılığı görünməkdədir. Belə olduqda biz ədəbiyyatşünaslar onların təsnifatı və sistemləşdirilməsi ilə yaxından məşğul olmalıyıq. Şeir ölçüləri taktlarda dəyərləndirilir ki, bu

fikrə, yozuma çevirə biliblər. Ə.Salahzadə isə onlardan götür-
düü söz, ibarə estafetini metaforalarla zənginləşdirib, obrazlı müqayisələrdən istifadə etməklə mürəkkəb ideya və emosiyaları ifadə etməyə çalışmışdır. Nəticədə Ələkbərin nitq fiqurları dilimizin imkanlarını rəngarəngləşdirməklə onu daha ifadəli və görümlü etmişdir. Buna görə də düşünürük ki, o, nəinki əsərlərində söz ehtiyatını zənginləşdirmiş, həm də dilin hissi xüsusiyyətlərini inkişaf etdirmişdir. Odur ki, Ə.Salahzadənin poeziyası nəinki sözün ən incə ipostası, mərtəbəsi, həm də dünyanı söz prizmasından görüb hiss etməkdir. Onun yaradıcılığında ritm son dərəcə fərqli qıyafədedir, misraların ritmik, xarakterli, vurğulu və vurğusuz hecalarının hamısı şeirin ritmik şəklinin yaradılmasında mühüm rola malikdir. Ritm hər bir sözün mənə keyfiyyəti ilə sıx ülfətdə, ünsiyyət-
dədir.

Ə.Salahzadənin poetik konstruksiyaları onun dünyaya poetik baxışının fərdi ifadəsidir. Onun poetik mətnlərindən hər birində mədəni konstantlar, obrazlar, simvollar, mifologemlər, folklorizmlər, etnoqrafizmlər sabit, stabil troplar kimi çıxış edir. Burada konkret semantik doluluq, bütövlük və emosional-ekspressiv dəyər müəllifin özünün yaradıcılıq dairəsindəki mədəni kontinuumdan, estetik semantikanı ifadə etmə bacarığından, onun yaratdığı mətn amilindən, onun ideya-estetik istiqamətindən, fərdi koqnitiv-
valerna sistemindən, mətnin özünün resepsiyasından (mənimsənilməsindən), ideya-estetik təsəvvürlərdən çox asılıdır. Ələkbər Salahzadənin əsərlərinin bütün tərəflərinə nəzər salarkən biz onun yaratdığı poetik mətnin sinkretik polifunksionallı sistem ortaya qoyduğunu görə bilərik. Odur ki, Ələkbərin yaratdığı həm orijinal, həm tərcümə mətnlərini təhlil edərkən onların unikal funksional-estetik sistem olduğunu müəyyənləşdirə bilərik. Onun sintaktik poetik mənalandırmaları, leksik nominasiyaları poetik nominasiyanın aparıcı bazası kimi ortadadır.

Ələkbər Salahzadənin yaratdığı poetik düzüm, konstruksiya digərnlərininkindən onunla fərqlənir ki, onun düzümündə, demək olar ki, özünün qeyri-adi əsərlərini yaradır. Bu mənada onun poetik nitqi, söz müstəvisi özünəməxsus predmet-mənə çalarları ilə zənginləşir və, fikrimizcə, Ə.Salahzadə poeziyasının orijinallığını da məhz burada axtarmaq zəruridir.